

UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

Sytuacja ludności cywilnej na terytorium okupowanym – aspekty prawne

dr hab. Marcin Marcinko
Katedra Prawa Międzynarodowego Publicznego
Uniwersytet Jagielloński

Definicja okupacji wojennej

Terytorium uważa się za **okupowane**, „jeżeli faktycznie znajduje się pod władzą armii nieprzyjaciela; okupacja obejmuje jedynie te terytoria, gdzie władza jest ustanowiona i gdzie może być wykonywana”.

Dwa warunki wymagane do zastosowania prawa okupacji – są to:

- kontrola terytorium państwa przez obce siły zbrojne,
- możliwość sprawowania władzy nad ludnością tego terytorium.

Tym samym okupacja nie jest zdarzeniem prawnym, nie powstaje w wyniku samego jej ogłoszenia – jest **kwestią faktu**.

Okupant ponosi **odpowiedzialność za terytorium okupowane** do czasu, aż rząd kraju poddanego okupacji będzie w stanie przejąć władzę i realizować swoje zadania. Faktyczna władza nad okupowanym terytorium ma zatem **charakter przejściowy** i ograniczona jest przepisami **międzynarodowego prawa okupacyjnego** – dlatego okupant nie może decydować jednostronnie o losie okupowanego terytorium ani też zmieniać zasad jego porządku prawnego.

Okupacja wojenna w międzynarodowym prawie humanitarnym

Traktatowe prawo międzynarodowe dotyczące okupacji wojennej:

- IV Konwencja Haska (KH IV) z 18 października 1907 r. dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej, przede wszystkim załączony do niej **Regulamin Haski (RH)**;
- **IV Konwencja Genewska (KG IV)** z 12 sierpnia 1949 r. o ochronie osób cywilnych podczas wojny;
- **Protokół Dodatkowy I (PD I)** z 10 czerwca 1977 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych.

Reżim okupacji wojennej regulowany jest ponadto zasadami i normami **zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarnego**.

Okupacja wojenna w międzynarodowym prawie humanitarnym

Regulamin Haski – państwo okupujące może **użytkować terytorium okupowane** jako bazę do działań wojennych i podejmować środki mające na celu utrzymanie porządku.

Prawo okupacji nakłada na okupanta odpowiedzialność za **utrzymanie porządku publicznego i bezpieczeństwa** na terytorium znajdującym się pod jego władzą.

Terytorium **przestaje być terytorium okupowanym**, jeśli w toku walk zostanie uwolnione, a także, jeśli przekształci się w teren działań wojennych.

Nie znosi natomiast okupacji powołanie przez okupanta **rządów marionetkowych** albo proklamowanie na zajętych terytorium **powstania nowego państwa** – co więcej, działania te stanowią naruszenie prawa okupacji wojennej.

Obowiązki okupanta wobec ludności terytorium okupowanego

Głównym celem **ograniczeń nałożonych na okupanta** było, aby okupacja w jak najmniejszym stopniu wpływała na sytuację **ludności cywilnej** obszaru okupowanego. Ludność ta miała nadal funkcjonować zgodnie z obowiązującym na tym terytorium prawem i nie wolno jej było zmuszać do wyrzeczenia się wierności wobec własnego państwa, w szczególności mieszkańcy terytorium okupowanego nie mogli zostać wcieleni do sił zbrojnych państwa okupującego.

Poza tym, **majątku** tych osób nie wolno było rekwirować, chyba że było to konieczne ze względu na prowadzenie okupacji.

Obowiązki okupanta wobec ludności terytorium okupowanego

Postanowienia Regulaminu haskiego bezpośrednio odnoszące się do sytuacji ludności cywilnej i obowiązków ciążących wobec niej na okupancie:

- zabronione jest przymuszanie ludności terytoriów okupowanych do przysięgania na wierność państwu nieprzyjacielskiemu (art. 45);
- nie wolno zmuszać ludności cywilnej do uczestniczenia w działaniach wojennych przeciwko własnej ojczyźnie (art. 52) – mocarstwo okupacyjne nie może zmuszać mieszkańców okupowanego terytorium do służby w jego siłach zbrojnych lub w siłach pomocniczych; zabronione jest wywieranie nacisku lub uprawianie propagandy mającej na celu nakłonienie do dobrowolnego wstępowania do takiej służby;
- okupant nie może zmuszać ludności obszarów okupowanych do udzielania informacji o armii przeciwnika albo o jej środkach obrony (art. 44);

Obowiązki okupanta wobec ludności terytorium okupowanego

Postanowienia Regulaminu haskiego bezpośrednio odnoszące się do sytuacji ludności cywilnej i obowiązków ciężących wobec niej na okupancie – c.d.:

- po stronie okupanta istnieje obowiązek poszanowania honoru i praw rodzinnych, życia jednostek, własności prywatnej oraz przekonań i obrządków religijnych (art. 46);
- własność prywatna na okupowanym terytorium nie może podlegać konfiskacie (art. 46), a rabunek jest formalnie zakazany (art. 47).
- żadna kara zbiorowa, pieniężna lub inna, nie może być nałożona na ludność cywilną za postęпки jednostek, za które nie można tej ludności czynić solidarnie odpowiedzialną (art. 50).

Obowiązki okupanta wobec ludności terytorium okupowanego

IV Konwencja Genewska z 1949 r. – przesiedlenia i deportacje (art. 49):

- przymusowe przesiedlenia masowe lub indywidualne oraz deportacje osób podlegających ochronie z terytorium okupowanego na terytorium Mocarstwa okupacyjnego lub na terytorium jakiegokolwiek innego Państwa okupowanego lub nie okupowanego są wzbronione bez względu na powody;
- Mocarstwo okupacyjne może jednak przystąpić do całkowitej lub częściowej ewakuacji określonego okręgu okupowanego, jeżeli tego wymagają względy bezpieczeństwa ludności lub naglące konieczności wojskowe. Ewakuacja może pociągnąć za sobą przesiedlenie osób podlegających ochronie tylko wewnątrz terytorium okupowanego, z wyjątkiem przypadku zupełnej niemożności dokonania takiego przesiedlenia. Ludność ewakuowana w ten sposób będzie sprowadzona z powrotem do swoich siedzib z chwilą zakończenia działań wojennych na tym obszarze.

Obowiązki okupanta wobec ludności terytorium okupowanego

Przesiedlenia i deportacje – c.d.:

- Mocarstwo okupacyjne, przystępując do przesiedleń lub ewakuacji, powinno w możliwie największej mierze zapewnić osobom podlegającym ochronie właściwe pomieszczenia oraz zadowalające warunki przesiedlenia pod względem zdrowotności, higieny, bezpieczeństwa i wyżywienia, jak również nie dopuszczać do rozdzielania rodzin;
- Mocarstwo opiekuńcze będzie powiadomione o przesiedleniach i ewakuacjach z chwilą ich nastąpienia;
- Mocarstwo okupacyjne nie może zatrzymywać osób podlegających ochronie w okolicy szczególnie narażonej na niebezpieczeństwa wojny, chyba że bezpieczeństwo ludności lub naglące konieczności wojskowe tego wymagają;
- Mocarstwo okupacyjne nie może dokonywać deportacji lub przesiedlenia części własnej ludności cywilnej na terytorium przez nie okupowane.

Obowiązki okupanta wobec ludności terytorium okupowanego

Praca ludności terytorium okupowanego – art. 51 KG IV:

- zakaz zmuszania do służby w siłach zbrojnych lub pomocniczych okupanta (wszelki nacisk lub propaganda zmierzające do dobrowolnego wstępowania do nich są wzbronione);
- zmuszać do pracy można tylko te osoby podlegające ochronie, które przekroczyły wiek 18 lat; dotyczy to jednak tylko prac koniecznych dla potrzeb armii okupacyjnej lub służby o charakterze publicznym w zakresie wyżywienia, mieszkania, ubrania, transportu lub ochrony zdrowia ludności kraju okupowanego;
- nie wolno zmuszać do żadnej pracy, która zmuszałaby osoby cywilne do wzięcia udziału w działaniach wojennych;
- nie wolno zmuszać osób cywilnych do zapewnienia siłą bezpieczeństwa obiektów, na których terenie wykonują nakazaną pracę.

Obowiązki okupanta wobec ludności terytorium okupowanego

Praca ludności terytorium okupowanego – c.d.:

- praca będzie wykonywana wyłącznie w obrębie terytorium okupowanego, na którym osoby chronione się znajdują;
- każda wezwana do pracy osoba, o ile to jest możliwe, pozostanie na swym zwykłym miejscu pracy;
- praca będzie słusznie wynagradzana i dostosowana do zdolności fizycznych i umysłowych pracowników;
- obowiązujące w Państwie okupowanym ustawy dotyczące warunków i ochrony pracy, a zwłaszcza wynagrodzenia, czasu pracy, wyposażenia, uprzedniego wykszolenia oraz odszkodowania za wypadki przy pracy i choroby zawodowe, stosowane będą w stosunku do osób podlegających ochronie, które są przydzielone do wyżej wymienionej pracy;
- rekwizycja siły roboczej nie może nigdy prowadzić do zmobilizowania pracowników i zorganizowania ich systemem wojskowym lub półwojskowym.

Obowiązki okupanta wobec ludności terytorium okupowanego

Zapewnienie wyżywienia i medycznego zaopatrzenia ludności – art. 55 KG IV:

- Mocarstwo okupacyjne ma obowiązek zapewniania w miarę wszystkich swoich możliwości zaopatrzenia ludności w żywność i środki lecznicze; powinno ono zwłaszcza sprowadzać żywność, zapasy lecznicze i wszelkie inne konieczne artykuły, jeżeli zasoby terytorium okupowanego są niedostateczne;
- Mocarstwo okupacyjne może rekwirować na terytorium okupowanym środki żywności, artykuły lub zapasy lecznicze wyłącznie dla okupacyjnych sił zbrojnych i administracji; powinno ono liczyć się z potrzebami ludności cywilnej;
- z zastrzeżeniem postanowień innych konwencji międzynarodowych Mocarstwo okupacyjne powinno wydać niezbędne zarządzenia w celu zapewnienia słusznego wynagrodzenia za wszystkie rekwizycje;
- Mocarstwa opiekuńcze mogą w każdym czasie sprawdzać bez przeszkód stan zaopatrzenia terytoriów okupowanych w żywność i lekarstwa z zastrzeżeniem przejściowych ograniczeń, które mogą być wprowadzone ze względu na naglące konieczności wojskowe.

Obowiązki okupanta wobec ludności terytorium okupowanego

Utrzymanie służb leczniczych i szpitali – art. 56 KG IV:

- obowiązek zapewnienia i utrzymania, w miarę wszystkich swoich możliwości, funkcjonowania zakładów i służb leczniczych i szpitalnych, jak również zdrowia publicznego i higieny publicznej na terytorium okupowanym, w szczególności przez stosowanie środków o charakterze profilaktycznym i zapobiegawczym, koniecznych dla zwalczania szerzenia się chorób zakaźnych i epidemii;
- personel lekarski wszystkich kategorii będzie uprawniony do wykonywania swych zadań;
- przy wydawaniu zarządzeń dotyczących zdrowia i higieny oraz przy wprowadzaniu ich w życie Mocarstwo okupujące będzie liczyło się z wymaganiami moralności i etyki ludności terytorium okupowanego.

Obowiązki okupanta wobec ludności terytorium okupowanego

Utrzymanie służb leczniczych i szpitali – art. 57 KG IV:

- Mocarstwo okupacyjne może rekwirować szpitale cywilne dla leczenia rannych i chorych wojskowych jedynie czasowo i w przypadkach nagłej konieczności oraz pod warunkiem, że będą powzięte we właściwym czasie stosowne środki w celu zapewnienia leczenia i opieki osobom znajdującym się w szpitalach oraz w celu zaspokojenia potrzeb ludności cywilnej;
- sprzęt i magazyny szpitali cywilnych nie mogą być rekwirowane, dopóki będą konieczne dla zaspokojenia potrzeb ludności cywilnej.

Obowiązki okupanta wobec ludności terytorium okupowanego

Zapewnienie możliwości zaspokojenia potrzeb religijnych – art. 58 KG IV:

- Mocarstwo okupacyjne zezwoli duchownym na niesienie opieki duchowej swoim współwyznawcom;
- Mocarstwo okupacyjne zgodzi się również na przesyłanie książek i przedmiotów koniecznych do zaspokojenia potrzeb religijnych oraz ułatwi ich rozdział na terytorium okupowanym.

Obowiązki okupanta wobec ludności terytorium okupowanego

Wyrażenie zgody na akcje pomocy na rzecz niedostatecznie zaopatrzonej ludności terytorium okupowanego – art. 59 KG IV:

- jeżeli ludność terytorium okupowanego lub część tej ludności jest niedostatecznie zaopatrzona, Mocarstwo okupacyjne zgodzi się na przeprowadzenie akcji pomocy na rzecz tej ludności i ułatwi tę akcję w miarę wszystkich swoich możliwości;
- akcje te, które mogą być podejmowane przez Państwo lub przez bezstronne organizacje humanitarne, jak Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, polegać będą zwłaszcza na przesyłaniu żywności, środków leczniczych i odzieży;
- wszystkie umawiające się Państwa powinny zezwolić na wolny przewóz tych przesyłek i zapewnić im ochronę.

Obowiązki okupanta wobec ludności terytorium okupowanego

Wyrażenie zgody na akcje pomocy na rzecz niedostatecznie zaopatrzonej ludności terytorium okupowanego – c.d.:

- Mocarstwo zezwalające na wolny przewóz przesyłek przeznaczonych dla terytorium okupowanego przez przeciwną Stronę w konflikcie będzie miało jednak prawo sprawdzania przesyłek i regulowania ich przewozu przez określenie jego czasu i tras, jak również otrzymania od Mocarstwa opiekuńczego dostatecznego zapewnienia, że te przesyłki są przeznaczone na pomoc dla ludności znajdującej się w potrzebie i nie będą użyte w interesie Mocarstwa okupacyjnego.

Osoby cywilne przetrzymywane w związku z toczącym się konfliktem zbrojnym

Osoba, która jest **przetrzymywana w związku z toczącym się konfliktem**, powinna zostać powiadomiona w języku dla niej zrozumiałym o powodach zatrzymania; jeżeli zatrzymanie nie nastąpiło w powodu popełnienia przestępstwa osoba ta powinna zostać jak najszybciej zwolniona w sytuacji, gdy ustały okoliczności uzasadniające zatrzymanie.

Osoby cywilne przetrzymywane w związku z toczącym się konfliktem zbrojnym

W stosunku do osoby przetrzymywanej w związku z **zarzutem popełnienia przestępstwa związanego z konfliktem zbrojnym**, muszą zostać zachowane **podstawowe gwarancje sądowe**. Oznacza to, że osobę tę można skazać i wykonać orzeczoną karę jedynie na podstawie prawomocnego wyroku. Sąd wydający wyrok powinien być należycie obsadzony, bezstronny i powinien przestrzegać ogólnie uznanych zasad postępowania sądowego, takich jak:

- prawo do obrony, które z jednej strony gwarantuje powiadomienie oskarżonego o szczegółach zarzucanego mu przestępstwa oraz zapewnienie wszelkich środków i praw służących obronie;
- zakaz stosowania odpowiedzialności zbiorowej;
- zakaz skazywania za działanie bądź zaniechanie, które nie stanowiło przestępstwa w chwili jego popełnienia;
- zasada domniemania niewinności oskarżonego;
- zasada zakazująca zmuszania do przyznawania się do winy lub też do składania zeznań na swoją niekorzyść;
- zakaz powtórnego karania za ten sam czyn;
- prawo oskarżonego do rozpatrzenia sprawy w jego obecności oraz prawo do publicznego ogłoszenia wyroku;
- prawo do poinformowania o przysługujących środkach odwoławczych, w tym o terminach, w których można z nich skorzystać.

UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI
W KRAKOWIE

Dziękuję za uwagę

marcin.marcinko@uj.edu.pl